

Bijdragen aan 'Kroniek van hedendaagsche kunst en kultuur'

Menno ter Braak

Editie: Stichting Menno ter Braak

bron
n.v.t.

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/braa002bijd06_01/colofon.php

© 2011 dbnl / Stichting Menno ter Braak

 STICHTING
i.s.m. **MENNO TER BRAAK**

‘Man rushes towards King at Cenotaph Service’

Wat gebeurt daar?

‘The two minutes Armistice Service at the Cenotaph was broken by a man crying ‘all this hypocrisy!! You are deliberately preparing for war!!’ He then dashed from the crowd, through the ranks of the naval guard, and was overpowered only a few feet from the King. He was Stanley Storey, who is stated to have escaped from a mental institution in Surrey in September.’

De krantenlezer herademt; het was slechts een ‘zenuwlijder’, en de zenuwlijder heeft te allen tijde een magisch effect gehad op verontruste zielen; of hij waarheid spreekt of niet is van minder belang dan het feit der afdoende zenuwen (zie Multatuli). Maar wij werpen opnieuw een blik op deze boeiende foto, die door een stom fotografisch toeval een meesterstuk van tragische representatie dezer wereld werd, en vragen:

Wat gebeurt daar?

Er ontbreekt niets op dit plaatje. Alle officieele machten zijn aanwezig, met de complete officieele tuigage: de Koning in zijn nieuwste pak; het Kruis met zijn officieelen dienaar der Kerk ernaast; de Regeering en de Oppositie, beide even devoot en schijnbaar onafgeleid (alleen Lord Hailsham wordt even mensch, en draait nieuwsgierig het lichaamsdeel om, dat straks zijn hoogen hoed weer zal dragen); de Gewapende Macht; de Politie, die van dit alles de apotheose en de dramatische ontkenning is; tenslotte de Massa, het koor der ontelbaren, dat de officieele wachten (de ‘bonzen’) vereert en tegelijk haat; conservatieven, liberalen en socialisten, gij en ik, Jan en Marie, Mussert en Ritmeester, die voor het meerendeel niets zien van dat gansch niet officieele incidentje, maar opgekomen zijn om te vondelen en zich aan het programma te houden. De geheele Maatschappij is uitgerukt om Collectief te zijn, en er zou ook geen enkele wanklank zijn vernomen, wanneer niet die man.... die zenuwlijder.... kortom:

Wat gebeurt daar?

Wat is dat gekroel daar op den grond, zomaar in presentie van King George VI en Neville Chamberlain? Heeft men Majoor Attlee van de Labour Party, die als tweede van links staat opgesteld, daarvan wel van te voren bericht gezonden? Hij vertegenwoordigt immers officieel de Oppositie; hij is de Apollo der Oppositie! Maar ook hij schijnt niets te maken te willen hebben met die indecente politioneele verkrachtings-scène daar op den grond, vlak voor het Kruis. Dat Kruis kijkt trouwens ook zoo onaandoenlijk, alsof het nooit iets met zenuwlijders uitstaande had gehad; op dit plechtige moment, Armistice Day, heeft het geen speciale gedachte over voor Franciscus van Assisi, Savonarola, Pascal; het behoort hoogstens, evenals Attlee, tot His Majesty's Loyal Opposition.

De eenige, die niet loyaal is, is de zenuwlijder, wiens lijf bezwijkt onder den krop van agenten, die hem trachten te verstikken, en met hem het drama, waarover men niet alleen twee minuten, maar liefst 365 dagen van het jaar zwijgt. Hij, Stanley Storey, zou zichzelf gaarne als de profeet van de Waarheid hebben laten kronen, maar voor den duivel, er moeten toch wapens zijn tegen den heer Hitler en moet men die wapens dan afschaffen om der wille van een zenuwlijder? De agenten zijn er, om den Waarheidsman tot Paradox te maken, en te reduceeren tot incident wat de tragedie dezer wereld is.

Wat gebeurt daar?

Alleen het Kruis, dat toch van ouder komaf is dan de rest, voelt plotseling een vage historische associatie opkomen en krabt zich achter het oor (hetgeen men op de foto evenmin ziet als den overstelpten zenuwlijder); het herinnert zich iets uit den tijd, toen het nog niet zoo fraai versierd was en zoo oordeelkundig gemanaged werd; was dat niet... was dat niet.... laat eens zien, het moet nu toch al bijna tweeduizend jaar geleden zijn... wat was dat ook weer voor een incident....

Gebeurde zoiets niet op Golgotha?

Pieter Saenredam is geen genie

In een artikel van Jos. de Gruyter over Pieter Jansz. Saenredam, naar aanleiding van de tentoonstelling in Museum Boymans, lees ik o.m.: ‘Hij (Saenredam) was een typisch Protestantsch, een stil, devoot, vasthoudend en betrouwbaar werker, zonder spoor van wat in de wandeling “geniaal” heet....’ In dezen zin, dien ik overigens in hoofdzaak onderschrijf, komt een opvallende tautologie voor, n.l. ‘wat in de wandeling geniaal heet’; ‘wat geniaal heet’ was ruimschoots voldoende geweest, omdat alles, wat geniaal *heet*, qua talis van de ‘wandeling’ afkomstig is. Ik zou nog verder willen gaan en de stelling poneeren, dat het gangbare genialiteitsbegrip, toegepast op de kunst van Pieter Saenredam, misplaatst is. De verheerlijking van het genie in de kunst (waardoor de geniale kunstenaar in tegenstelling gedacht wordt tot het talent of den ‘beschränkten’ vakman) is een van die consequenties der romantiek en vooralvan Schopenhauer's genie-cultus, die een kunstenaarschap als dat van Saenredam bijna geheel onzichtbaar dreigt te maken. Langzamerhand is het genie *tegenover* de kunst als vakmanschap komen te staan: een proces, dat samenhangt met de toenemende behoefte aan plaatsvervangende troost, die de kunst in de negentiende eeuw meer en meer moest gaan verstrekken aan de geciviliseerde menschen, die het geloof verloren hadden. Bij Goethe echter vindt men het woord genie nog in een overgangperiode; ‘denn was ist Genie anders als jene produktive Kraft, wodurch Taten entstehen, die vor Gott und der Natur sich zeigen können und die eben deswegen Folge haben und von Dauer sind’, zei hij tegen Eckermann.

Wat tegenwoordig in de wandeling geniaal heet, is echter niet meer te rijmen met het bescheiden meesterschap van een Saenredam. Een bijna anoniem gebleven bestaan als het zijne, gebonden aan Haarlem, met uitstapjes (meer kan men het zelfs voor dien tijd niet noemen) naar Assendelft, Utrecht, Den Bosch, bepaald door een sociale functie in het schildersgilde ter plaatse, moet ook wel bijzonder weinig op de verbeelding werken van de ‘wandelende’ en spraakmakende gemeente, die haar Rembrandt behoorlijk weet te ‘genialiseeren’, d.w.z. van metaphysische smarten te voorzien, die hij heusch wel niet gekend zal hebben. Toch bewijst het werk van Saenredam een en ander omtrent die ‘produktive Kraft’, waarvan Goethe gewag maakte; is hij dus al geen genie volgens de wandelaars, hij zou het wèl kunnen zijn volgens Goethe! Waaruit volgt, dat ‘genie’ een *woord* is als zoovele andere woorden, en dat het geen zin heeft Saenredam het genie toe te kennen of te weigeren, alvorens men er zich van vergewist heeft wat men met ‘genie’ precies wil zeggen.

Voor mijn gevoel is een van de belangrijkste qualiteiten van Saenredams oeuvre, dat het der spraakmakende gemeente niet het kleinste kansje geeft om haar wandelend geniebegrip, met alle metaphysische verwringing en ‘verhooving’ daaraan gepaard gaande, binnen te smokkelen in deze koele kerken. Want zelfs de anecdote, die bij Saenredams antipode Rembrandt altijd een dankbaar object is voor metaphysische gewelddadigheid, ontbreekt onder het ijle licht dezer interieurs; zooals bekend is,

liet Saenredam de noodzakelijke figuurtjes dikwijls nog door anderen (collega's van een andere beperktheid) aanbrengen. Hij was een schilder van het architectuurstuk, en dan nog wel specialist in kerken; een specialist zonder specialistische hybris, een vakman, die in zijn omgeving betrekkelijk alleen staat, maar niet de geringste *allure* van interessante eenzaamheid in zijn werk laat doorschemeren. Het portret, dat 'Monsieur J. van Campen Naer mij Pieter Saenredam gedaen' heeft, vertoont ons het profiel van het type 'scrupido-inquiet', van den accuraten werkman, en niets in het werk van den schilder pleit daartegen; zijn volledighedsmanie in het signeren en het maken van nauwkeurige bijschriften kan men zelfs als een belangrijk getuigenis vòòr deze hypothese beschouwen. Pieter Saenredam is het merkwaardigste, zuiverste voorbeeld mij bekend van een schilder der 'gouden eeuw', wiens poëzie door niets anders wordt bepaald dan door een nauwkeurig vakmanschap. Vergeleken bij zijn 'Mariaplaats te Utrecht', het prachtige, koele schilderij van Boymans, is het gezicht op Delft van Vermeer een stuk weelderige barok, en dat zegt wat! Ongetwijfeld had deze meester zich een practisch doel voor oogen gesteld, dat hoegenaamd niets te maken heeft met de definities onzer metaphysische wellustelingen, die de contreien der kunstbeschouwing onveilig maken. 'Dese schets teekeninge heb ick gemaect nae een grootte ende nette teekening, die ick naer 't leven hadde geteekend met alle zijn coleuren aengebracht, soo perfect mijn mogelijke was op een mediaen vel pampier hoogh sijnde 15½ duymen kermer voetmaet ende breed 20 duymen derselver maet.... A^o 1658 den 30 July hebben de heeren Thesauriers der stadt Amsterdam Johan Huydekoper, en Dr. Tulp, door last vande E. Heeren Burgemeesters, dit stuckje schilderij aengenomen en betaelt op den 31 July dito, aen handen van Monsr. Karel Godin ter somma van 400 gulden in alle min en vrindelyckhyt neffens belofte van myn int toecomende meerder te sullen gedencken; ordonneerende dit op de E. Burgemeesterskamer te zullen blijven hangen', noteert Saenredam op een teekening van het oude Amsterdamsche stadhuis, die een heele novelle van scrupuleuze nauwkeurigheid uit het zeventiende-eeuwsche schildersleven bevat. Ook dit zijn schildersproblemen, en het zijn misschien de onthullendste. Zij 'verklaren' weliswaar geenszins de poëzie van Saenredam's werken, maar dat 'verklaren' de metaphysische theorieën over de schilderkunst evenmin. Talent, vakmanschap, geborneerdheid, onderdanigheid, poëzie: zij komen onder het aspect van Saenredams werk alle samen in een geniebegrip der productieve kracht, 'wodurch Taten entstehen, die vor Gott und der Natur sich zeigen können'.

Voor God: wij mogen aannemen dat hij een geloovig protestant is geweest, want hij was ingeschreven als lid van de Gereformeerde Kerk te Haarlem. Maar zoo weinig demonstratief, zoo onproblematisch, zoo volstrekt en a priori bindend is blijkbaar zijn geloof, dat hij met de argeloosheid van den schilder, die alleen maar vakman is, katholieke ceremoniën afbeeldt, vermoedelijk omdat er onder zijn opdrachtgevers katholieken waren, die katholieke stoffeering wenschten¹⁾. Sterker gebondenheid aan het geloof kan men zich al niet denken; de puriteinsche Saenredam maakt zich geen probleem uit zulke bestellingsquaesties; hij is een kerkschilder, afhankelijk van het geloof, bepaald door het geloof, maar er volstrekt niet door bezeten; het geloof is een sine qua non, een centrum waarvoor de predikanten verder zorgen.

Men zou het ensemble van Saenredam's schilderijen een 'kunst der fuga' kunnen noemen; deze kunst is voor ons bijna onderwerpeloos geworden door de

1) Vgl. Swillens, Pieter Jansz. Saenredam, p. 52. De mogelijkheid van een 'historischen zin', die deze auteur ook nog oppert, lijkt mij al een anachronistische veronderstelling. Saenredam had hoogstens veel belangstelling voor historische feiten, hetgeen iets essentieel anders is.

vanzelfsprekendheid en de monotonie van het onderwerp; wij ondergaan haar als een vorm van aesthetisch raffinement, hoewel het raffinement voortkomt uit vakmansargeloosheid en vakmansnauwkeurigheid 'naer 'tleven'. 'Poésie pure' zijn de kerkvormen van Saenredam voor ons, maar voor hem waren zij allereerst werkstukken, afbeeldingen, bewijzen van kundigheid, aanleiding waarschijnlijk tevens tot zelfvoldaanheid bij zijn opdrachtgever. Op deze stille, transparante helderheid werd òòk het geweld van Jan Pietersz. Coen gefundeerd, maar wij vergeten het; het rumoer zwijgt op de Mariaplaats te Utrecht, en wie de Grootte Kerk te Alkmaar binnengaat door de geraffineerde deuren van Saenredam, vergeet ook, dat de kloosterlijke stilte van dit perspectief een onvolledigheid, een beperktheid is. Zelfs de prozaïsche leelijkheid dier licht-poepkleurige verf (men vergeve mij het woord), waarmee protestantsche preekstoelen en schotten ook thans nog dikwijls worden onderscheiden van de gekalkte muren, wordt in de 'kerkmuziek' van Saenredam een aesthetisch element, maar zonder eenige opzettelijkheid, laat staan opdringerigheid. Onmetelijk ver is men hier van de overlading en beweeglijkheid der barok; in de kerken van Saenredam kunnen zich geen tournooien van metaphysisch geïnterpreteerd menschenvleesch afspelen, zij zijn, ook als er menschen in vertoeven, *leeg*; in de St. Odulphuskerk te Assendelft hebben de dominee en de gemeente de belangrijkheid van vlooiën op een laken....

Deze kunst staat noch Rembrandt, noch Rubens, noch Hals na; en zelfs onder de kerkschilders van zijn eeuw is Saenredam een eenling, een monomaan van de ruimtezonder voorliefde voor de anecdote of het pittoreske interieur. Laten wij hem desondanks geen genie noemen, maar, met de kunsthistorici, een schilder van het architectuurstuk; men zou de transparante atmosfeer van de Mariaplaats niet gaarne verstoren door een te groot woord.

De Pruisische revolutie [typoscript]

aant.

aant.

aant.

aant.

aant.

[Dit artikel is voorlopig alleen te lezen als scan, klik op de pagina's rechts.]